

Taleh Vasif oğlu Əliyev
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutunun aparıcı elmi işçisi;
E-mail: taleh.ali@mail.ru

Elmira İdris qızı Abbasova
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutunun böyük elmi işçisi

QIPIÇAQTƏPƏ YAŞAYIŞ YERİNDƏN ƏLDƏ OLUNMUŞ SAXSI MƏMULATI HAQQINDA

Açar sözlər: Qırçaqtəpə, keramika, Qax, arxeologiya
Ключевые слова: Гыпчагтепе, керамика, Ках, археология
Key words: Qırchaqtepe, ceramic, Gakh, archaeology

Qax rayonunun Qırçaq kəndinin cənubunda, Əyriçayın sağ sahilində, Torpaqqala abidəsinin 3-4 km-də yerləşən yeni bir abidə 2018-ci ildə tərəfimizdən aşkar olunaraq ilk dəfə elmi ədəbiyyata daxil edilmiş və orada ilkin arxeoloji kəşfiyyat işləri aparılmışdır (1). Tədqiqatlar zamanı yaşayış yerindən antik, ilk orta əsrlər və klassik orta əsrlərə aid saxsı məmulatı və onların hissələri aşkar olunmuşdur (1). Azərbaycanın şimal-qərb hissəsində qırçaq türklərinin orta əsrlərdə yaşadığı mənbələrdən və tədqiqatlardan məlumdur (2; 3). Qafqaz Albaniyasının 886-cı ildə Şəki və Kambisena əyalətləri ərazisində bərpa olunmuş knyazlığında qırçaq mənşəli əhali də özünəməxsus rol oynamışdır.

Qırçaq kəndi yaxınlığında yerləşən Qırçaqtəpə abidəsində apardığımız arxeoloji qazıntı işləri zamanı beş hissədə arxeoloji kəşfiyyat şurfu qoyulmuşdur (Plan 1). Nəticədə abidənin stratiqrafiyası müəyyənləşdirilmiş və bir sıra maddi mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur. Həmin materialların əksəriyyəti saxsı məmulatının hissələrindən ibarətdir. Maraqlı tapıntılardan biri buğa fiqurunu xatırladan kiçik həcmli monoxrom şirli saxsıdır. Buğanın üst hissəsindən buynuzlarının ortasından qaba su tökmək üçün yeri, burun hissəsindən isə süzgəc formalı dəşikləri olan hissə var. Aşağı hissəsi qabın boğazıdır. Lakin qabın gövdə hissəsi yoxdur. Saxsının gili yaxşı bişirilmiş, üzəri anqoblandıqdan sonra yaşıl şir çəkilmişdir. Anqobu olduqca keyfiyyətli olduğu kimi saxsının şiri də çox parlaqdır. Onun dini ayin məqsədilə istifadə olunduğunu düşünmək ehtimalı ola bilər. Lakin saxsı nümunəsinin XI-XII əsrlərə aid olduğunu nəzərə alsaq onun İslam dinində hansı ayini yerinə yetirmək üçün istifadə olumasını söyləmək çətindir. Qabın məişət qabı da olması istisna deyil. Ümumiyyətlə, 2 №-li arxeoloji kəşfiyyat şurfu maddi mədəniyyət nümunələri baxımın-

dan daha maraqlıdır. Buradan 0,7 m dərinlikdən kiçik həcmli saxsı nümunəsi də tapılmışdır. Sarımtıl rəngli saxsının gili yaxşı bişirilmiş, üzəri cilalanmışdır. 2 m dərinlikdən isə qara rəngli saxsı qabın hissəsi tapılmışdır. Ağız hissəsi qabın olan qabın maye tökmək üçün düzəldilmiş hissəsi ördək burnunu xatırladır.

4 №-li arxeoloji kəşfiyyat şurfu tərəfimizdən qazılmışdır. 0,5 m dərinliyə qədər qazılmış hissənin 0,4 m dərinliyində sarı rəngli təbəqə üzə çıxmışdır. Oradan orta həcmli küpün gövdə və oturacaq hissəsi aşkar olunmuşdur. Sarı-qırmızımtıl rəngli qabın içərisində quş sümüyü də var idi. Onun aşağısında isə heyvan skeletinin ayaq hissəsi aşkar olunmuşdur. Arxeoloji kəşfiyyat quyusundan bir sıra saxsı hissələri də üzə çıxmışdır. Keramika fraqmentləri müxtəlif tipli saxsı hissələrinin gövdə, qulp, ağız və oturacaqlardan ibarətdir. Buradan, həmçinin, şüşə hissəsi də aşkar olunmuşdur (1). 5 №-li arxeoloji kəşfiyyat şurfunda 0,5 m dərinliyə qədər qazılmış sahədən sarımtıl saxsının ağız və gövdə hissələri tapılmışdır (1).

Bir sıra saxsı məmulatının təsnifatını aşağıda göstərməklə Qıpçaqtəpə keramikasının ümumi təsviri haqqında məlumat vermək istəyirik (1):

- Şirsiz saxsı küpənin oturacağının və gövdəsinin kiçik hissəsi. Sarı-qırmızımtıl rəngli, nazik divarlı, qatışıq tərkibli. Yastı oturacağının diametri 9 sm-dir.

- Şirsiz saxsı küpənin ağzının kənarının kiçik hissəsi. Bozumtul rəngli, qalın divarlı, qatışıq tərkibli. Ölçüsü- diametri 16 sm, eni 4,5 sm-dir.

- Şirsiz saxsı maye qab. Kiçik bardağın ağzının kənarı qırılıb. Qalan hissələri isə bərpa olunub. Yastı oturacaqlı, şar gövdəli, nisbətən hündürboğazlıdır. Çubuqvarı qulpu ağzının kənarı ilə gövdəsini birləşdirir. Sarımtıl rəngli, nazik divarlıdır, qatışıq tərkibli. Tutacaq yeri qırılıb. Oturacağının diametri 5 sm, hündürlüyü 9 sm, qulpunun hündürlüyü 7 sm-dir.

- Dopu tipli qabın bir hissəsi. Gili bozumtul, nazik divarlı, tərkibi qum qatışıqlıdır. Gövdəsi şar formalı, ağzının kənarı çiyinə hamarlanıb. Ağzının diametri 10 sm-dir. Üzərində qara hissə təbəqə var.

- Bardağ tipli şirsiz saxsı qabın bir hissəsi. Gili qırmızımtıl, nazik divarlı, qum qatışıqlıdır. Keyfiyyətli bişirilib. Üzərində yanmış qara hissə təbəqə var. Qabın gövdəsi ilə boğazını qoşa cızılmış xətlər ayırır. Ağzının kənarı xaricə doğru hamarlanıb. Ağzının kənarının diametri 12 sm-dir.

- Şirsiz yastı oturacaqlı qazan. Gilinin rəngi qaramtıl, nazik divarlı, tərkibi qum qatışıqlıdır. Qabın üzəri yanmış qara hissə qatı ilə örtülüb. Oturacağının diametri 16 sm-dir.

- Şirsiz saxsı kirəmitin kiçik hissəsi. Gili sarımtıl, tərkibi qum qatışıqlıdır. Əldə hazırlanan nümunənin kiçik tutacağı qulaq formalıdır.

- Şirsiz saxsı nümunənin bir hissəsi. Gili qırmızımtıl, tərkibi dənəvər qum qatışıqlı, keyfiyyətli bişirilib. Qabın yastı üzü və kənarının çərçivəsi boyu cızma üsulu ilə naxış işlənib. Naxışlar həyat rəmzidir. Eyni zamanda nümunədən kəlağayı və ya hər hansı parçanın və ya digər məmulatların üzərinə möhür vurulmaqda istifadə olunub. Yəni, sənətkarlıqla məşğul olan sənətkarın möhürü-izması.

- Şirli saxsı qabın boğazı və ağız hissəsi. Anqob təbəqə üzərindən tünd yaşıl rənglə şirlənib. Yastı alını var. Ağızının kənarı dairəvi formada tamamlanıb və 7 ədəd oyucuğu var. Alnına yaxın iki ədəd buynuzu var. Başının arxasında-boyun hissəsində də qoşa kiçik buynuzu var. Keyfiyyətli bişirilib. Gili açıq çəhrayı və tərkibi narın qum qatışıqlıdır. Alnının uzunluğu 9 sm, boğazının hündürlüyü 5 sm, süzgəcli ağızının diametri 2,5 sm-dir.
- Şirsiz saxsı qabın bir hissəsi. Gili bozumtul rəngli, qalın divarlı və tərkibi iri qum qatışıqlıdır. Qazan tipli qabın ağızının kənarı nov formalıdır. Ağızının qırağı daxilə hamarlanır və çiyinə doğru enlənib. Ağızının kənarı və gövdəsi diş-diş bəzək vurulub. Novunun hər ikikənarında yastı düyməciyi var. Yastı oturacaqlıdır və oturacağının kənarına eyni üsulla bəzək işlənib. Oturacağının diametri 14 sm, Ağızının diametri 22 sm, kənarının eni 2 sm, novunun eni 5 x 3 sm, divarının qalınlığı 1 sm-dir.
- Şirsiz saxsı küpün oturacağının və gövdəsinin bir hissəsi. Gili çəhrayı rəngli, nazik divarlı, tərkibi dənəvər qum qatışıqlıdır. Yastı dairəvi oturacağının diametri 14 sm-dir.
- Şirsiz təsərrüfat küpünün ağızının kənarının bir hissəsi. Gili çəhrayı, qalın divarlı, tərkibi iri qum qatışıqlıdır. Ağızının kənarı daxilə hamarlanır və çiyinə enlənir. Eni 3,5 sm, qalınlığı 2 sm-dir.
- Şirsiz saxsı küpənin ağızının kənarının bir hissəsi. Gili çəhrayı, nazik divarlı, tərkibi narın qum qatışıqlıdır. Ağızının kənarı daxilə hamarlanır və çiyinə enlənir.
- Kasa tipli şirli saxsı qabın oturacağının bir hissəsi. Oturacağının diametri 6,5 sm-dir. Gili çəhrayı, qalın divarlıdır (1,5 sm), tərkibi qatışıqsızdır. Daxili səthi anqob üzərindən marqans rənglə qövsvarı xətlər işlənib. Xətlərin arası tünd qəhvəyi rənglə nöqtələr doldurulub.
- Şirli saxsı kasa tipli qabın ağızının kənarının kiçik hissəsi. Qabın daxili səthi anqob şir üzərindən açıq firuzəyi rənglə saya şirlənib. Ağızının diametri 5 sm-dir. Şir qabın ağızının kənarı ilə çiyinə axıb.
- Şirsiz saxsı küpə tipli qabın oturacağının və gövdəsinin kiçik hissəsi. Nümunənin gili açıq çəhrayı, tərkibi qatışıqlı və nisbətən qalın divarlıdır. Oturacağının diametri 5 sm, divarının qalınlığı 1 sm-dir.
- Şirsiz saxsı küpənin boğazının və ağızının bir hissəsi. Gili bozumtul və nazik divarlıdır. Enli ağız bardağın ağızı onun çiyinə hamarlanır. Ağızının kənarında dalğalı xətlər cızılıb. Ağızının diametri 7,5 sm-dir.
- Şirsiz saxsı dopunun ağızının və çiyini bir hissəsi. Nümunə çiyin hissədə daralır və hündür boğazlıdır. Enli ağız nümunənin ağızının diametri 8 sm, boğazının hündürlüyü 3 sm-dir. Gili çəhrayı, tərkibi qatışıqlı və nazik divarlıdır. Keyfiyyətsiz hazırlanıb və üzərində qara hiss təbəqə var.
- Şirsiz saxsı maye qabının bir hissəsi. Şar gövdəli, hündür boğazlı və enli ağızlıdır. Keyfiyyətlə hazırlanan nümunənin üzəri yüksək səviyyədə şürlənib-cilalanıb. Gili qırmızımtıl, nazik divarlı və tərkibi nisbətən qatışıqlıdır. Ağızının diametri 6 sm, boğazının hündürlüyü 3,5 sm-dir. Süfrə qabıdır.
- Şirsiz saxsı bardağın çiyininin və boğazının bir hissəsi. Nisbətən enli qulpu boğazının kənarı ilə çiyininin birləşdirir. Gili çəhrayı, tərkibi qatışıqsız və

nazik divarlıdır. Boğazının hündürlüyü 3,5 sm-dir.

- Şirsiz saxsı dopunun kiçik hissəsi. Nümunənin gövdəsi ilə boğazını qoşa xətlər ayırır. Hündür boğazlı nümunənin boğazının hündürlüyü 3 sm, ağzının diametri 5 sm-dir. Gili çəhrayı, tərkibi qatışıqlı və nisbətən nazik divarlıdır. Uzun müddət istifadə olunan qab nümunəsinin üzərində qalın his təbəqə var.

- Şirli şaxsa kasanın hündür dairəvi oturacağıın bir hissəsi. Nümunənin gili qırmızımtıl, tərkibi nisbətən qatışıqlı və qalın divarlıdır. Xarici səthi saya, daxili səthi isə mərkəzdən qabın gövdəsi boyu yaşımtil rənglə şirlənib. Yaşıl şirin üstündən isə marqans (qəhvəyi) şirlə ensiz-qövsvarı və qarışıq xətlər çəkilib. Oturacağıın mərkəzində kiçik oyuc var. Ehtimal ki, kasa qabdan sonralar süzgek kimi istifadə olunub. Qalan hissədə nümunənin oturacağıın diametri 6,5 sm-dir.

- Şirli saxsı boşqab tipli qabın ağzının kənarının kiçik fraqmenti. Gili çəhrayı, tərkibi qatışıqsız və nazik divarlıdır. Nümunənin daxili səthi sarımtıl rənglə şirlənib. Qəhvəyi rənglə çəkilmiş qoşa xətt qabın çiyini ilə ağzını ayırır. Diametri 6 sm-dir.

Aşkar olunmuş saxsı məmulatı tərəfimizdən kameral şəkildə işlənildikdən sonra ayrı-ayrılıqda inventarlaşdırılmış və elmi tədqiqata cəlb olunmuşdur (1). Tədqiqatlar göstərir ki, həmin materiallar Azərbaycanın şimal-qər bölgəsində yerləşən abidələrdən, eləcə də digər həmdövr abidələrindən tapılmış saxsı qablarla oxşarlıq təşkil edir (4; 5).

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev T.V. Oğuz-Qax arxeoloji ekspedisiyasının 2018-ci ildə apardığı arxeoloji tədqiqat işlərinin hesabatı // AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Elmi Arxivi, Bakı, 2018, 385 s.
2. Əliyeva L.A. Qıpçaqlar və Azərbaycan (etnogenez kontekstində), Bakı, 2005, 194 s.
3. Ahincanov S.M. Kıpçaklar - Türk halklarının katalüzör boyu, Selenge yayınları, 223 s.
4. Vahidov R.M. Torpaqqalada (Qax rayonu) aparılmış arxeoloji qazıntı işlərinin hesabatı // AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Elmi Arxivi, Bakı, 1961, 25 s.
5. Məmmədov A.M., Quliyeva İ.M., Quliyeva S.A., Məmmədov H.A. Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində 2015-2016-cı illərdə arxeoloji tədqiqatların nəticələri (Qax, Zaqatala, Balakən, Şəki rayonları) // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar – 2015-2016, Bakı, 2017, s. 344-350

Taleh Vasif oghlu Aliyev, Elmira Idris qyzy Abbasova

**ABOUT POTTERY SAMPLES WHICH UNEARTHED FROM
QYPCHAQTEPE SETTLEMENT**

SUMMARY

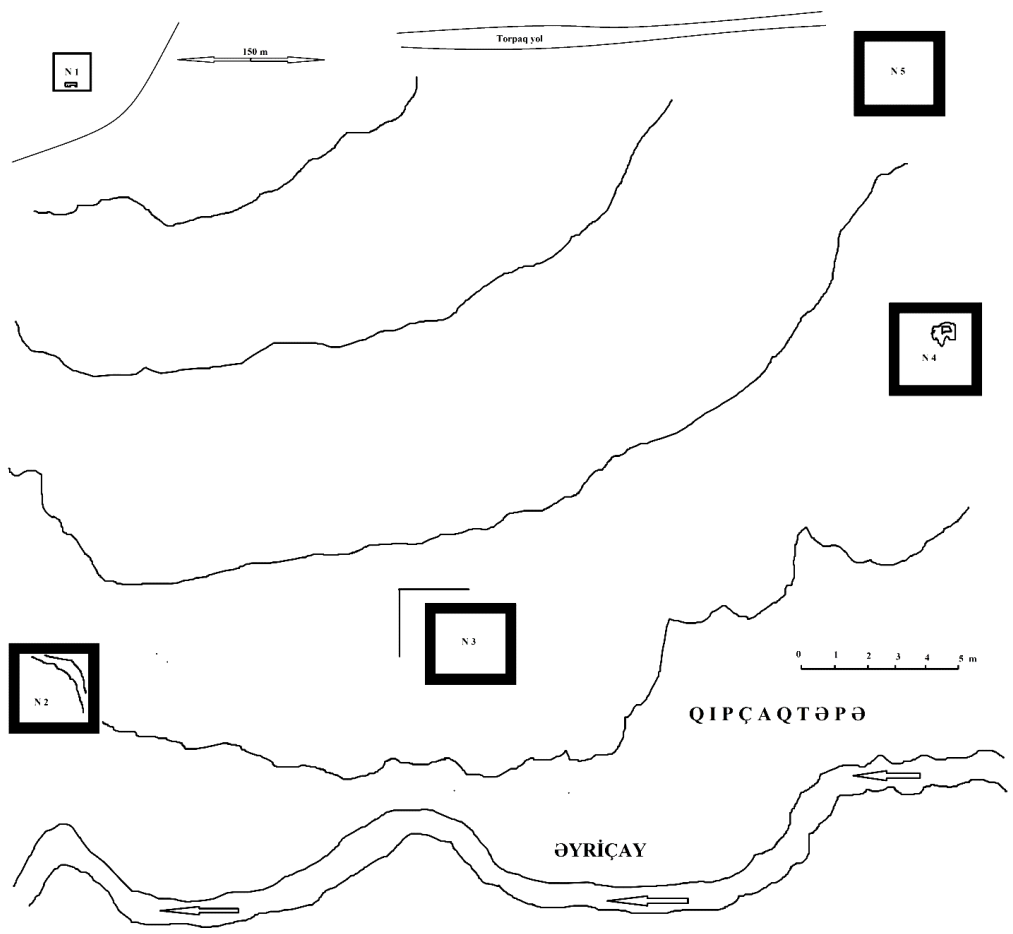
At the result of the Oghuz-Gakh archaeological expedition it was bring new monument to the Azerbaijan archaeological literature in the research season of 2018 year. Qypchaqtepe settlement had been noted by us firstly and initial investigations were done there. Archaeological investigations had been done in 5 part of settlement and archaeological excavations were done these areas. It was defined cultural layers of the settlement. Material cultural samples which had got during researches were classified and investigated. Researches give us an opportunity to say that Qypchaqtepe settlement consisted of antique, early medieval and medieval period.

ТалехВасифоглу Алиев, Эльмира ИдрисгызыАббасова

**ОКЕРАМИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЕ КОТОРЫЕ БЫЛИ ОБНАРУЖЕНЫ
ИЗПОСЕЛЕНИЕ ГЫПЧАГТЕПЕ**

РЕЗЮМЕ

По результатам Огуз-Гахской археологической экспедиции в исследовательский сезон 2018 года был доставлен новый памятник азербайджанской археологической литературе. Вначале нами было отмечено поселение Гыпчагтепе, и там были проведены первичные расследования. Археологические исследования были проведены в 5 частях населенного пункта, и археологические раскопки были проведены в этих ареалах. Были определены культурные слои поселения. Материальные образцы культуры, полученные в ходе исследований, были засекречены и исследованы. Исследования дают нам возможность сказать, что поселение Гыпчагтепе состояло из античного, раннесредневекового и средневекового периода.

Plan 1. Qipçəqtəpədə ilkin arxeoloji tədqiqat planı (Tələh Əliyev)